

המדרש המעצים

מים ראשונים: אחת התופעות המיוחדות בעולם המדרש הוא מה שהדרשנים מכנים 'מדרשי פליאה', היינו מדרשים שמפליגים בתיאור סיטואציה קיצונית, יוצרים פרשנות תמוהה למקרא, או מציגים רעיון קיצוני, שקשה ביותר להלום. אנו מעדיפים להשתמש במונח 'המדרש המעצים', וכוונתנו למדרשים שמעצימים הרבה מעבר מה שכתוב במקרא, לכאורה ללא צורך, סיבה או אפילו מטרה. בדף זה רכזנו מגוון מדרשים מעצימים, מסוגים וסוגות שונים. לחלק ממדרשים אלה נציג הצעה אפשרית לסיבת ההעצמה וחלק נשאיר לשואבי המים להציע רעיונם ופתרונם. ואולי גם להצביע על 'מדרשים מעצימים' שלא סקרנו בגיליון זה.¹

גמרא שבת צו ב – התורה מכסה והדרשן מגלה

תנו רבנן: מקושש זה צלפחד, וכן הוא אומר: "וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְּשֵׁשׁ עֲצִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיטִי" (במדבר טו לב), ולהלן הוא אומר: "אבינו מת במדבר" (במדבר כז ג, 2, מה להלן צלפחד, אף כאן צלפחד, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדבריך, התורה כיסתה ואתה מגלה אותו! ואם לאו - אתה מוציא לעז על אותו צדיק! ... כיוצא בדבר אתה אומר: "ויחר אף ה' בס וילך" (במדבר יב ט) - מלמד שאף אהרן נצטרע, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדבריך - התורה כסתה ואתה מגלה אותו! ואם לאו - אתה מוציא לעז על אותו צדיק!⁴

בראשית רבה י ב – העולם נברא יש מיש

רבי חמא פתח: "הָגוּ סִיגִים מִכֶּסֶף וַיֵּצֵא לְצַרְף כָּלִי" (משלי כה ד) - אמר רבי אליעזר בן יעקב: משל לְאִמְבִּטִי שהיתה מלאה מים. והיו בה שני דְיוֹסְקוֹסִים נאים.⁵ כל זמן שהיתה מלאה מים, לא היתה מלאכת דְיוֹסְקוֹסִים נראית. כיון שפְּתָקָה וניער המים שבתוכה, נראית מלאכת דְיוֹסְקוֹסִים. כך, כל זמן שהיה העולם תוהו ובוהו, לא נראית מלאכת שמים וארץ. כיון שנעקר תוהו ובהו מן העולם, נראית מלאכת שמים וארץ: "וַיֵּצֵא לְצַרְף כָּלִי", נעשו כָּלִים. זהו שכתוב: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם".⁶

¹ נושא קרוב למדרש המעצים הוא מאמר חכמים: "אילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו", עליו כבר זכינו להשלים דף מיוחד. שני נושאים אלה משלימים ומעצימים זה את זה.

² הלימוד איננו מהמילה "במדבר" גרידא אלא מהמשך הפסוק: "וְהָיָה לֹא הָיָה בְּתוֹךְ הַעֲדָה הַנּוֹעֲדִים עַל ה' בְּעֵדַת קָרַח כִּי בְחִטָּאוֹ מַת וַיָּבִינָם לֹא הָיוּ לוֹ", היינו שאין לו בנים ומת בגין חטא פרטי מסוים ולא בגין חטאי הכלל: העגל, המרגלים, קרח ועדתו וכיוצא באלה..

³ בפרשת האשה הכושית של משה, שמרים ואהרון דברו אודותיה. ראה סוף פרשת בהעלותך ודברינו [האשה הכושית](#) בפרשה זו.

⁴ נתחיל במדרש 'קל' יחסית, אבל אולי מייצג להמשך הדף. המקרא מגלה טפח ומכסה טפחיים (הביטוי המקורי בחז"ל הוא "מכסה טפח ומגלה טפח", נדרים כ ע"ב, הביטוי "מגלה טפח ומכסה טפחיים" הוא של הראשונים, אברבנאל בהקדמתו לספר יחזקאל, אלשיך משלי כו א). בא המדרש ומגלה את שכיסתה התורה. שמקושש העצים בשבת היה צלפחד ושגם אהרון הצטרע, לא רק מרים (סוף דבר שכל שלושת האחים הצטרעו). עוד בנושא זה ראה ירושלמי סוטה פרק ה הלכה ו שרבי עקיבא מגלה לנו עוד אישיות סמויה: שאליהוא הנזכר בספר איוב הוא בלעם. שם סונט בו ר' אלעזר בן עזריה: "אין הוא הוא, כבר כיסה עליו המקום. ואין לית הוא, עתיד להתוכח עמך". (ראה פירוש תורה תמימה בראשית פרק לט הערה ח, על מי שמגלה מה בדיוק בא יוסף לעשות בבית פוטיפר כאשר כולם הלכו לאן שהלכו באותו היום. במקרה זה לפחות, כיוון שיוסף עמד בניסיון, גילוי זה הוא לשבחו של יוסף שכבש את יצרו). אז מה באמת רוצה המדרש לומר לנו בגילויים אלה? בפרט רבי עקיבא שבמקומות אחרים שולחים אותו החכמים לעסוק בנגעים ואהלות ולא בדברי אגדה (חגיגה יד ע"א, סנהדרין לח ע"ב). מדוע באמת מגלה המדרש את שכיסתה והצניעה התורה? האם משום שהציבור התחיל לבחוש ולשאול שאלות ועדיף היה שהדברים יאמרו בגלוי. מה היה קורה אילו נשאר מקושש העצים עלום?

⁵ שתי צורות נאות, שני פסלים.

⁶ משניות ומדרשים רבים יש לנו על האיסור לעסוק במעשה בראשית. מסכת חגיגה פרק ב משנה א: "אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד וכו'". ובגמרא חגיגה דף יא ע"ב: "יכול ישראל אדם קודם שנברא העולם? תלמוד לומר: למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ... יכול ישראל אדם מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור? תלמוד לומר: ולמקצה השמים ועד קצה השמים - מלמקצה השמים ועד קצה השמים אתה שואל, ואין אתה שואל מה למעלה מה למטה, מה לפניו מה לאחור". ובבראשית רבה יא י: "רבי יונה בשם ר' לוי אמר: למה נברא העולם ב'ב' - אלא מה ב' זה סתום מכל צדדיו ופתוח מלפניו, כך אין לך רשות לומר מה למטה מה למעלה, מה לפניו מה לאחור, אלא מיום שנברא העולם ולהבא". ראה דברינו [דורשים או לא דורשים במעשה בראשית](#) בפרשת בראשית. ואת הרמב"ם תקפו קשות על שטען שיש אפשרות שהעולם קדמון וגם אם נברא, לא בהכרח נברא יש מאין (מורה נבוכים חלק ב פרק טז). והנה מדרש שחושב בדיוק כך, ועל בסיס פסוק במשלי המתאר יצירת כלי ע"י הוצאת הסיגים מחומר הגלם. הכלי נוצר עם כילוי המלאכה. ואין כלתה המלאכה? איך בכלל נעשה הכלי? ביציקה? לא. בכך שפשוט הוסרו הסיגים. נעלם "התוהו ובוהו" ונתגלה העולם (הכלי) במלוא תפארתו ויופיו. כמו פסלים נאים שהיו בתוך מיכל גדול (אמבטי) מכוסים עד למעלה מראשיהם במים. הפסלים היו שם כל הזמן, רק לא נראו. כל מה שצריך היה לעשות הוא לרוקן את המים. המים יצאו והפסל הופיע. והרי כל פיסול הוא בשיטת הגריעה. וכמו ארכיאולוג שחופר, מנקה את האדמה ומעלה כד נאה בידו. וכאותה

בראשית רבה כז א, פרשת בראשית – דימוי הצורה ליוצרה!

"וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בראשית ו ה). כתוב: "כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכישרון" (קהלת ב כא) - אמר ר' יודן: גדול כוחם של נביאים שמדמים את הצורה ליוצרה, שנאמר: "וְאֶשְׁמַע קוֹל אֶדְם בֵּין אוֹלָיִ" (דניאל ח טז).⁷ אמר ר' יודן בר' סימון: יש לנו מקרא המחוויר יותר מזה, שנאמר: "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" (יחזקאל א כו).⁸ "שעמלו בחכמה" - שנאמר: "ה' בחכמה יסד ארץ" (משלי ג יט); "ובדעת" - שנאמר: "בדעתו תהומות נבקעו" (משלי שם כ); "ובכישרון" - ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר' סימון: לא בעמל ולא ביגיע ברא הקב"ה את עולמו, אלא: "בדבר ה' שמים נעשו" (תהלים לג ו) - וכבר שמים נעשו.⁹

בראשית רבה כד א, פרשת בראשית – דימוי הצורה ליוצרה?

"זה ספר תולדות אדם" (בראשית ה א) - רבי יהושע רבה פתח: "הוי המעמיקים מה' לסתר עצה והיה במחשבו מעשיהם ויאמרו מי ראנו ומי יודענו" (ישעיה כט טו) - לארכיטקטוס¹⁰ שבנה את המדינה חדרים וביבים ומערות. לאחר ימים נעשה גבאי, והיו בני המדינה מטמינים מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות, ומפני מה אתם מטמינים עצמכם בהם? כך: "הוי המעמיקים" - "מה' לסתיר עצה"? "הפפכם אם פחמר היצר יחשב" (שם) - מדמים צורה ליוצרה נטיעה לנוטעה, "פי לאמר מעשה לעשהו לא עשני ויצר אמר ליוצרו לא הבין".¹¹

ויקרא רבה פרשה כט ב – יעקב שלא עלה בסולם

"ויחלום והנה סולם מוצב ארצה ... והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" - ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שן של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים, כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחת" - עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ... ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב) - מדבר ביעקב שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועלית, שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנתה ולא עלית, הרי בניך נאחזים באומות ומסתבכים במלכויות. ממלכות למלכות, מבבל למדי ומידי ליוון ומיוון לאדום.¹²

אמירה המיוחסת למיכאל אנג'לו כששאלו אותו איך עשה את הפסל דוד? "פשוט מאד" ענה "רק הסרתי את החלקים המיותרים". כך או כך, הרי לנו מדרש שמעצים את אפשרות בריאת העולם יש מיש.

⁷ ראה הפסוק בדניאל בשלמותו שם: "וְאֶשְׁמַע קוֹל אֶדְם בֵּין אוֹלָיִ וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר גְּבִירָאֵל הֲבֵן לְהִלֵּז אֶת הַמְּרָאָה". "הלז" הוא הנביא. אז מי הוא קול האדם המצווה על גבריאל המלאך להבין (להסביר) לנביא את החזיון?

⁸ כבר לא קול, אלא דמות. ראה ההבדל הגדול בין דמות המרכבה בפרק א ביחזקאל המכילה: אדם, אריה, שור ונשר (יחזקאל א י), ובין דמויות המרכבה בפרק י ביחזקאל שהן: כרוב (נער), אדם, אריה ונשר (יחזקאל י יד). חז"ל דורשים את השמטת השור במחזה מרכבה השנייה בשל חטא העגל שלקחו מדמות השור במרכבה הראשונה (ראה שמות רבה מב ה להלן והערה 23), אבל מה קבלנו בתמורה? עוד פני אנוש או קול אנוש במרכבה! התורה אומרת "בצלם אלהים עשה את האדם" ואילו יחזקאל מתאר את האלוהות בדמות אדם. האם ככה הבין יחזקאל את הפסוק "בצלם אלהים"?

⁹ כך גם בפסיקתא דרב כהנא פיסקא ד - פרה אדומה, כאשר בסיס הדרשה הוא לא "אדם" שבקהלת פרק ב, אלא "אדם" בקהלת פרק ח: "מי כהחכם ומי יודע פשר דבר חכמת אדם תאיר פניו וגו' (קהלת ח א). מי כהחכם? זה הקב"ה דכתיב ביה: ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). ומי יודע פשר דבר - שפרש התורה לישראל. חכמת אדם תאיר פניו - א"ר יודן: גדול כוחן של נביאים שהן מדמים דמות גבורה של מעלה לדמות אדם: ואשמע קול אדם בין אולי (דניאל ח טז). א"ר יודה בי רבי סימון: ואית קריי חורן מחוויר יתיר מן הדן (היש פסוק אחר מחוויר/בורר יותר מזה)? ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם (יחזקאל א כו). האנשה (אנתרופומורפיזם) של הקב"ה היא ללא ספק 'העצמה' גדולה ונועזת בעולם המחשבה הדתי. מי שפתח בכך הוא המקרא עצמו, לא בעלי המדרש. לא חסרים לנו בתנ"ך דימויים אנושיים של הקב"ה אם בחלקי גוף (יד, זרוע, אף, פה, רגל וכו') ואם בתכונות והרגשות (מתנחם, עצוב, שש, נוקם וכו'). יכול היה המדרש לרכך האנשה זו ולתלות אותה בצורך האנושי, כפי שעושים מאוחר יותר פרשני המקרא ובעלי מחשבת ישראל (מורה נבוכים לרמב"ם בתחילת הספר), אך המדרש בוחר להעצים את האנשה האל שבמקרא ומשבח את הנביאים על כוחם הגדול לדמות את היוצר לצורה שצר. לכנות את הקב"ה "אדם", גם אם רק לצורך הסבר לפסוק "אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכישרון", או לפסוק: "חכמת אדם תאיר פניו". וכל זה בדרשות על הפסוק בסוף פרשת בראשית בו הקב"ה מתנחם על שברא את 'האדם' אשר עושה רק רע כל היום.

¹⁰ ארכיטקט. ראה בראשית רבה כז ד: אדריכל. וחסרה המילה "משל" כפתוח.

¹¹ נראה שמדרש זה עונה למדרש הקודם ומתווכח איתו. דימוי הצורה ליוצרה והנטיעה למי שנטע אותה, הוא דבר פסול ומגונה. הנביא ישעיהו לועג לאדם שחושב שהוא יכול להערים על יוצרו או להסתתר ממנו. ראה גם מדרש אליהו רבה (איש שלום) פרשה א: "בני, כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה לא ראו לא דמות אדם ולא דמות כל ברייה ולא דמות כל נשמה שברא הקב"ה על פני האדמה, שנאמר: "וַיִּשְׁמְרֵתֶם מֵאֵד לִנְפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה בְּיוֹם דְּבַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּחָרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (דברים ד טו), אלא אלהים אחד". עוד שם בדברים ד יב: "וַיִּדְבֶּר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שִׁמְעִים וְתְמוּנָה אֵינְכֶם רְאִים וּזְלַתִּי קוֹל". כל אלה מעצימים את הדמויות שיחזקאל רואה בעמשה מרכבה ואת מדרש בראשית רבה והפסיקתא לעיל, אבל מדרש בראשית רבה זה נראה שנלחם כנגד המדרש המעצים ואולי גם נגד ספר יחזקאל וריבוי הדימויים שבו.

¹² ומאדום לישמעאל, המלכות החמישית, שהדרשן לא צפה ומה שאנחנו יודעים. המדרש מסיים שם, כדרכו, בתקווה לעתיד לבוא: "אמר לפניו: ריבון העולמים, לעולם? אמר לו הקב"ה: אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ... ושב יעקב

בראשית רבה ע יט, פרשת ויצא – מי כאן רמאי?

... כל אותו הלילה היה קורא לה: רחל, והיא עונה לו. "בבוקר והנה היא לאה" (בראשית כט כה). אמר לה (יעקב ללאה): מה? רמאית בת רמאי! אמרה לו: ויש סופר שאין לו תלמידים! לא כך היה אביך קורא לך: עשו, ואתה ענית לו? אף אתה קראת לי ואני עניתי לך.¹³

שמות רבה ל יט, פרשת משפטים – יעקב ויצחק מחפים בדין

א"ר אלעזר: כל התורה תלויה במשפט. לכך נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות. לפי שהבריות מעבירים על הדין, הוא נפרע מהם ומלמד את באי עולם. שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין, שנאמר: "הֲנֵה זֶה הָיָה עֲוֹן סֹדִם אֲחֻזֵּיךָ גֵּאוֹן שִׁבְעַת לַחֵם וְשִׁלֹּת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וְלִבְנֹתֶיהָ וַיֵּד עֲנִי וְאֶבְיֹן לֹא הִחֲזִיקָה" (יחזקאל טז מט). ואף ירושלים לא גלתה עד שעברה את הדין, שנאמר: "יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" (ישעיה א).¹⁴ ולמה נתן הקב"ה כתר ליהודה? והלא לא לבדו הוא גיבור מכל אחיו, והלא שמעון ולוי גיבורים היו, והאחרים? אלא שדן דין אמת לתמר, לכן נעשה דין לעולם.¹⁵ משל לדין שבא דין של יתומה לפניו וזיכה אותה, כך יהודה בא דין תמר לפניו שתישרף והוא זיכה אותה מפני שמצא לה זכות. כיצד? היו יצחק ויעקב יושבים שם וכל אחיו והיו מחפים אותו. הכיר יהודה למקום ואמר אמיתת הדבר ואמר: "צדקה ממני" ועשאו הקב"ה נשיא.¹⁶

בראשית רבה עט ח, פרשת וישלח – יעקב עושה מעצמו אלוהות ונענש

"ויעב שם מזבח ויקרא לו אל אלוהי ישראל" (בראשית לב כ) – אמר ריש לקיש: אמר לו: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים. ר' הונא בשם ריש לקיש אמר: אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו ואתה היית

ושאנן ואין מחריד (ירמיה ל י). אך זה פיצוי לעתיד הרחוק ואנו מבקשים להבין מה פשר ביקורת זו על יעקב שלא עלה. האמנם סבור ר' מאיר שזה פשר הפסוק בתהלים עח שבכלל מדבר על דור המדבר (פרק שכולו העצמה של חטאי דור המדבר וגם אותו צריך להבין)? מה צריך היה יעקב לעשות, "לקפוץ" מעל ההיסטוריה? זאת ועוד, מדרשים אחרים מתארים החמצות אחרות כגון זו של משה שהסתיר פניו בסנה: "לא יפה עשה משה כשהסתיר פניו. שאילו לא הסתיר פניו גלה לו הקב"ה למשה מה למעלה ומה למטה ומה שהיה ומה שעתיד להיות" (שמות רבה ג א). כמו כן, ההחמצה של עם ישראל ברגע ההתעלות של מתן תורה: "בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה" (עבודה זרה דף ה ע"א). סולם יעקב הוא סמל לעליות וירידות, התעלויות ומורדות, והחמצות. ראה דברינו [השעה שהוחמצה?](#) בפרשת כי תבוא. מה פשר כל הטענות האלה של המדרש על החמצות אבות האומה ודור יציאת מצרים? אפשרות אחת היא שהחיים הקשים של דור הדרשן תחת שעבוד רומי, ואח"כ ההסתבכות "ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום", המושמת בפי ר' מאיר דווקא, היא שמביאה אותו לזעוק שאילו רק רצו הדורות הקודמים ועלו והתעלו, לא היינו סובלים!

¹³ יעקב הוא ללא ספק אחת הדמויות שהמדרש "יורד עלי" ומעצים את שגיאות מעשיו, ללא רחם. כאן, עד חרן הגיע שמע מעשיו של יעקב שרימה את יצחק אביו ולא משתמשת במעשים אלה להצדיק את מעשה הרמאות שלה ושל לבן אביה בליל כלולותיה עם יעקב, שאח"כ עבד עוד שבע שנים בשביל רחל. האם לאחר דיבורים כאלה ייתכנו יחסים אישיות סבירים בין לאה ליעקב, הם האבות והאמהות אותם אנו מהללים ומשבחים? ! ראה מקבילה במדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יא: "וירא ה' כי שנואה לאה - לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה, אלא מפני שהוכיחה אותו. שעבד יעקב שבע שנים ברחל ... וישב שם שבע שנים. ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי וגו', ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו' (שם כט כא כב). כל הלילה היתה עושה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר והנה היא לאה, אמר לה: בת הרמאי! למה רמית אותי? אמרה לו: ואתה למה רמית אביך כשאמר לך האתה זה בני עשו ואמרת לו אנכי עשו בכורך? ואתה אומר: למה רימיתני? ואביך לא אמר: בא אחיך במרמה? ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו, התחיל שנואה". גם עם רחל היה ליעקב עימות קשה סביב תביעתה לבנים. אם במקרא מסופר שרחל מקנאת באחותה ויעקב חורה אפז בה כי היא מצפה שהוא יביא לה בנים, משל אלהים היה, בא המדרש ושם בפי יעקב דברים קשים עוד יותר: "אשר מנע ממך פרי בטן - ממך מנע, ממני לא מנע" (בראשית רבה עא ז). ואח"כ מבקר המדרש את יעקב: "אמר לו הקב"ה: כך עונים את המעיקות? חייך, שבניך עתידים לעמוד לפני בנה". ראה דברינו [יעקב ורחל השבר הגדול](#) בפרשת ויצא. והרוצה 'להעמיס' עוד על יעקב יתבונן בפירושים ומדרשים שמשווים את עינו שכבדו מזוקן כשבא לברך את בניו של יוסף, עם עינו של יצחק אביו שכהו לעת זקנה, והוא, יעקב, מנצל זאת בהתחזות לעשו. האם לא מספיק כל מה שיש בתורה על יעקב? ובנביאים ("כי כל אח עקוב יעקב", ירמיהו ט ג). מדוע צריך המדרש להעצים עוד את מעשיו?

¹⁴ לאיזה המשך מדרש היינו מצפים? על דוד שהיה "עֵשָׂה מְשֻׁפֶּט וְצִדְקָה לְכָל עַמּוֹ" (שמואל ב ח טו), או אולי על אברהם: "כִּי יִדְעִיתִי לְמַעַן אֲשִׁיר יְצִיגָה אֶת בְּנֵי וְאֶת בֵּיתוֹ אֲחֵרָיו וְשִׁמְרוּ דֶרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט וְכוּ' " (בראשית יח יט) וכו'. אבל לא כך ממשך המדרש.

¹⁵ המבחן של מלך, של כל שלטון, הוא באופן שהוא מכבד את החוק ועושה משפט: "מלכי בית דוד - דן ודנין אותך" (סנהדרין יט ע"א) וביכולתו לשנות את דעתו - להימלך. ראה דברינו [פרא בסיליוס נומוס אגרופוס](#) בפרשת וירא. אבל לעניין יהודה, נחלקו חכמים ודנו ארוכות בנושא "מפני מה זכה יהודה למלכות"? האם אכן בגלל שהודה במעשה תמר, או אולי משום שערב את בנימין, בגלל שקפץ ראשון לים ועוד. ראה דברינו [מעשה יהודה ותמר נקרא ומיתרגם](#) וכן [צדקה ממני](#) בפרשת וישב, [נחשון הראשון](#) בפרשת נשא, [מי ירד לים תחילה](#) בשביעי של פסח ועוד.

¹⁶ יהודה התגלה כאיש ערכים וראוי ולפיכך, עפ"י חכמים מסוימים, זכה למלכות. אבל מה עם יעקב ויצחק צאצאי אברהם? למרות שראו את החותמת והפתילים, היו הם וכל היושבים שם, בית דין של קרובי משפחה הפסול מכל וכל, מוכנים לחפות על יהודה (חיפוי הוא ההפך מ"חף") ולשלוח את תמר לשריפה! מה פשר מדרש זה?! מדוע הוא מכניס לכאן את יעקב ויצחק בלי שום אחיזה במקרא? האם הוא מרמז לקשיי ליבם של דינים בדורות אחרים גם במחיר 'הכפשת' האבות, או שמא הוא פשוט רוצה להעצים את הודאתו של יהודה? כבר נדרשנו מעט לנושא זה בדברינו [צדקה ממני](#) בפרשת וישב, אך עדיין הנושא קשה מאד להולמו. ומי שיאיר עינינו בעניין תמוה זה, יבורך בכל מילי דמיטב.

נוטל שררה לעצמך?! מחר בתך יוצאה ומתענה, זהו שכתוב: "ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב" (בראשית לד א).¹⁷

בראשית רבה עז א, פרשת וישלח – מי כאל? ישורון!

"וַיִּוְתֶר יַעֲקֹב לְבָדוֹ וַיֵּאבֶק אִישׁ עִמּוֹ" (בראשית לב כה). "אין כאל ישורון רוכב שמים בעזרך" (דברים לג) - ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר' סימון אמר: "אין כאל", ומי כאל? "ישורון" - הנאים והמשובחין שבכם. אתה מוצא, כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבוא, הקדים ועשה ע"י הצדיקים בעולם הזה: הקב"ה מחיה המתים ואליהו מחיה את המתים. הקב"ה עוצר גשמים ואליהו עוצר גשמים. הקב"ה מברך את המועט ואליהו מברך את המועט. הקב"ה מחיה את המתים ואלישע מחיה את המתים. הקב"ה פוקד עקריות ואלישע פוקד עקריות. הקב"ה מברך את המועט ואלישע מברך את המועט. הקב"ה ממתיק את המר ואלישע ממתיק את המר. הקב"ה ממתיק את המר במר ואלישע ממתיק את המר במר.¹⁸ ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר: אין כאל, ומי כאל? ישורון - ישראל סבא. מה הקב"ה כתוב בו: "ונשגב ה' לבדו" (ישעיה ב יז), אף יעקב: "וַיִּוְתֶר יַעֲקֹב לְבָדוֹ".¹⁹

בראשית רבה פ ז פרשת וישלח – מה למדנו משכם בן חמור הרשע

וידבר חמור אתם לאמר" (בראשית לד ח) – אמר ריש לקיש: בגי' לשונות של חַבָּה חַבְּבָה הקב"ה את ישראל: בדביקה, בחשיקה, ובחפיצה. בדביקה: "ואתם הדבקים בה" (דברים ד ד). בחשיקה: "לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם" (דברים ז ז), ובחפיצה: "ואשרו אתכם כל הגוים ... כי תהיו אתם ארץ חפץ" (מלאכי ג יב). ואנו למדים אותה מפרשה של רשע הזה: בדביקה – "ותדבק נפשו", בחשיקה – "שכם בני חשקה נפשו בבתכם", בחפיצה – "כי חפץ בבת יעקב".²⁰

¹⁷ בדרך החתחתים של יעקב החוזר ארצה כנען מחרון, לאחר שצלה בשלום את העימות עם לבן שדולק אחריו ושרד את המאבק עם המלאך ואת המפגש הטעון עם עשו, מגיע יעקב "שלם עיר שכם", למנוחה ראשונה בארץ. הוא קונה חלקת שדה, חן את פני העיר, ומצביע מזבח תודה וקורא לו בשם "אלוהי ישראל" (שם שכבר נודע לו מפי המלאך, אבל עדיין לא מפי הקב"ה). ראה דברינו [ויחן את פני העיר](#), וכן [מסע יעקב בחזרתו לארץ](#), וכן [יעקב וישראל](#) בפרשת וישלח. מנין לקח ריש לקיש את הרעיון שבקריאה בשם "אל אלוהי ישראל", נוטל יעקב שררה לא לו ומכתיר את עצמו "אלוה בתחתונים", כעומד ניצב מול הקב"ה שהוא "אלוה בעליונים"? מה פשר ביקורת קשה זו על יעקב? ראה מדרש במדבר רבה יד ב על אברהם שהקב"ה הקנה לו את העליונים ואת התחתונים ואין עם זה שום בעיה: "וכן אברהם אמר לו הקב"ה: "אתה הודעת שמי בעולם, חייך שאני מקנה אותך את העליונים ואת התחתונים, שנאמר: ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ" (שהם אגב המילים שטבע לראשונה מלכידק). אז מה הבעיה עם יעקב? ראה שמות רבה ח ב על ארבעה בני האדם שעשו עצמם אלוהות והרעו לנפשם: חירם, פרעה, נבוכדנצר ויואש. האם מבקש ריש לקיש להוסיף לרשימה זו את יעקב? איזה סמך יש לדרשה זו במקרא? רק על מנת להסביר איך אירע ליעקב מעשה דינה? האם יש כאן איזה חשבון סמוי עם יעקב על דבר שאיננו מכירים? או שמא יש כאן שוב שימוש באבות האומה והמקרא על מנת להילחם עם תופעות מתקופתו וחיייו של הדרשן של אנשים שראו בעצמם אלוהות? שוב מצאנו מזרז מסוים למדרש קשה זה בפירוש העמק דבר על הפסוק שמסביר שיעקב מיהר להשתמש בשם "אלוהי ישראל", לפני שהקב"ה העניק לו שם זה. המלאך איתו נאבק יעקב אמנם כבר גילה לו שם זה, אבל צריך היה יעקב להמתין עד השלמת נדרו. ראה דברינו [אלוהי ישראל \(בכתובים\)](#).

¹⁸ מדרש זה המכיל שתי דרשות, מתווכח עם המדרש הקודם ומאזן את התמונה. שני המדרשים הם אגב בפרשת וישלח, שניהם על יעקב העושה דרכו חזרה לארץ מחרון. הדרשה הראשונה של ר' ברכיה במדרש זה שייכת לקבוצה רחבה של דרשות על כוחם של הצדיקים לפעול בעולם, לא רק להקדים אלא אפילו לשנות גזרותיו של הקב"ה. דרשות אלה מסתמכות ברובן על הפסוק בשמואל ב כג ג: "אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים", ועל הפסוק באיוב כב כח: "יתגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור". דוגמא לפסוק הראשון, גמרא מועד קטן טז ע"ב: "מאי קאמר? אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר צור ישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה". ודוגמא לפסוק השני, גמרא תענית כג ע"א בסיפור חוני המעגל: "מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל: ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור. ותגזר אומר - אתה גזרת מלמטה, והקב"ה מקיים מאמרך מלמעלה". והנושא ראוי לדף בפני עצמו.

¹⁹ באה הדרשה השנייה של ר' ברכיה ומעצימה את יעקב הוא ישורון, הוא ישראל סבא, הוא שְׁשֵׁר עם אל וקיבל את השם ישראל, ומעמידה אותו כמי שעומד בעולם הזה לבדו (בזכות עצמו?). במקביל לקב"ה אשר נשגב לבדו בעולמו. (ראה דברינו [אין עוד מלבדו בפרשת ואתחנן](#)). לצדו של מדרש זה, אפשר להוסיף את בראשית רבה צח ג בו יעקב לא מהסס להכתיר עצמו "בורא עולמות" בברכתו לבניו: "הַקְּבֹצוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב... רבי יודן ורבי פנחס, רבי יודן אמר: שמעו לאל ישראל אביכם ורבי פנחס אמר: אל הוא ישראל אביכם. מה הקב"ה בורא עולמות, אף אביכם בורא עולמות. מה הקב"ה מחלק עולמות, אף אביכם מחלק עולמות". ובשיר השירים רבה פרשה ד שקריעת ים סוף וחציית הירדן היו בזכות "אלוה יעקב". ובגמרא מגילה יח ע"א עימות חזיתי עם דברי ריש לקיש במדרש הקודם: "ואמר רבי אחא אמר רבי אלעזר: מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל? – שנאמר: ויקרא לו אל אלהי ישראל ... אלא, ויקרא לו ליעקב אל, ומי קראו אל - אלהי ישראל". נראה שקבוצת מדרשים זו מתעמתת עם המדרש הקודם בבראשית רבה עט ח שמאשים את יעקב שעשה עצמו אלוה בתחתונים (בדומה לדרשות החולקות שראינו לעיל על דימוי הצורה ליוצרה). והיא עצמה שייכת למדרשים המעצימים. שני מדרשים אלה מעצימים כל אחד לעצמו ומתעצמים זה כנגד זה.

²⁰ ור' אבא בר אלישע מוסיף שם את האהבה והדיבור. באהבה: "אהבתי אתכם אמר ה'", בדיבור: "דברו על לב ירושלים" (ישעיה מב). וגם שני אלה נלמדים מאותו רשע, הוא שכם בן חמור: "באהבה - ויאהב את הנערה, בדיבור - וידבר על לב הנערה". למדרש אין שום עכבה או היסוס להקיש מהמעשה הקשה של שכם בן חמור עם דינה ללשונות החיבה, הקרבה והאהבה שבין הקב"ה לעם ישראל. ניחא הרעיון שגדולת הקב"ה וקדושתו לומדים מפרעה הרשע: "רק הכסא אגדל ממך - גדולתי למעלה מגדולתך, קדושתי למעלה מקדושתכם" (ויקרא רבה כד ט, בראשית רבה צ), אבל אהבת הקב"ה לעמו משכם בן חמור שעינה את דינה?

"ולא שמעו אל משה"

אמר להם: משכו ידיכם מע"ז והידבקו במצוות. ר' יהודה בן בתירא אומר: הרי הוא אומר: "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח? נולד לך בן זכר, רבך מוציאך לחירות, ואינו שמח? אם כן למה נאמר: "ולא שמעו אל משה"? אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה, שנאמר: "ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו" (יחזקאל כ ז). ואומר: "וימרו בי ולא אָבו לשְמַע אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גְּלוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאָמַר לְשֹׁפֵף חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹת אֶפְי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְאָעֵשׂ לְמַעַן שְׁמִי לְבַלְתִּי הַחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הֵמָּה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נוֹדַעְתִּי עֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (יחזקאל כ ח-ט). זהו שכתוב: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל" - ציום לפרוש מעבודה זרה.²¹

שמות רבה פרשה כד סימן א – וימרו על ים סוף

"ויסע משה את ישראל מים סוף" (שמות טו כב). זהו שכתוב: "הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם" (דברים לב ו) - ר' ששא בנו של רבי אבא, היה כותב ה"א למטן ולמ"ד למעלן,²² כלומר: הא, לה' תגמלו זאת? אחר כל הנסים שעשה לכם? ... שכחתם כל הנסים האלו שעשה עמכם הקב"ה, והיה צלמו של מיכה עובר עמכם בים והנחתם דברי תורה והתעסקתם בדברים אחרים! – "הלה' תגמלו זאת". אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי: לא דיים שעבר עמהם צלמו של מיכה, אלא שהיו מקישים כלפי מעלה דברים, שנאמר: "אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו" (שמואל ב ז כג). וכן הוא אומר: "וימרו על ים בים סוף" (תהלים קו ז), מהו שתי פעמים? אלא על הים המרו שלא היו רוצים לירד, אילולי שבט יהודה שקפץ תחילה וקדש שמו של הקב"ה, שנאמר: "בצאת ישראל ממצרים ... היתה יהודה לקודשו" (תהלים קיד א-ב). ובים סוף מנין שהמרו? אלא כיון שירדו לתוך הים, היה מלא טיט, שהיה עד עכשיו לח מן המים, והיה בו כמין טיט, שנאמר: "דרכת בים סוסיד חומר מים רבים" (חבקוק ג טו). והיה אומר ראובן לשמעון: במצרים בטיט ובים טיט, במצרים בחומר ובלבנים ובים חומר מים רבים, הוי: "וימרו על ים בים סוף".²³

שמות רבה מב ח – בני ישראל מפתים ומכזבים לקב"ה במעמד הר סיני

"סרו מהר מן הדרך אשר צויתים" (שמות לב ח) אמר ר' שמעון בן יוחאי: "י"א יום היו עם הקב"ה וכ"ט יום היו מתחשבים האיך לעשות את העגל ... ר' שמעון בן חלפתא אומר: שני ימים ... ר' יהודה בר' אלעאי אומר:

²¹ העצמה נוספת מצאנו על בני ישראל שהתדרדרו עד מ"ט שערי טומאה ועבודה זרה במצרים עד שכדברי מדרש ויקרא רבה כג ב: "לא הייתה נותנת מדת הדין לישראל שיגאלו ממצרים לעולם! ... אילולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא נגאלו ישראל לעולם". ראה גם מדרש שמות רבה א ח, על בסיס הפסוק בהושע: "בַּה' בָּגְדוּ כִּי בָנִים זָרִים יִלְדוּ עִתָּה יֹאכְלֶם חֹדֶשׁ אֶת חֲלָקֵיהֶם (הושע ה ז) – ללמדך, כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו: נהיה כמצרים ... וכיון שעשו כך, הפך הקב"ה את האהבה שהיו המצריים אוהבים אותם, לשנאה". כתוצאה מהפרה / בגידה זו נהפך לבם של המצרים ואז קם "מלך חדש על מצרים". ראה גם רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א הלכה ג: " ... עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן חוץ משבט לוי ... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן". כבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו **משכו וקחו לכם** בפרשת בא וחזרנו על הדברים בדברינו **ארבעה מי יודע** בפסח. כאן רק נשאל: בתורה אין שום גנות של עבודה זרה במצרים, רק שעבוד קשה ועבודת פרך (שבעקבותיהם יכול אמנם אדם גם להיגרר לשפלות רוחנית ולעבודה זרה). אז מדוע רואה המדרש נכון להשית על בני ישראל המדוכאים במצרים עוד ועוד חטאים, עד שאולי כבר אינם ראויים להיגאל ובטלה ההבטחה לאבות? לאן מכוון המדרש? האם לכך התכוונה ההשגחה כשאמרה לאברהם: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה"? זאת ועוד, כבר קדמו למדרש הנביאים, בפרט יחזקאל והושע (עפ"י המדרש), ואולי גם תהלים פרקים קה קו בגנותם של ישראל – האם נאמר שהנביאים והמדרש משמרים מסורת בדבר שעבוד מצרים שהתורה כיסתה עליה?

²² בספר התורה, היה מפריד בין הה"א ליתרת המילה וכותב את הה"א למטה מהשורה (השיטה), היינו תלויה ואילו את הלמ"ד למעלה מהשורה היינו עומדת. וכל זה מנת להפריד את האות ה"א משאר המילה.

²³ למדרש זה יש לצרף את המדרשים הקשים שהמרי והמרד של בני ישראל על ים סוף נמשך גם אחרי הנס הגדול, אחרי "וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים ... ויאמינו בה' ובמשה עבדו". כגון מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה א: "ויסע משה את ישראל שהסיען בעל כרחן, במקל. שכיון שראו בפגרי האנשים שהעבידום בפרך ובעבודה קשה, כולן פגרים מתים מוטלין על שפת הים, אמרו: כמדומה לנו שלא נשתייר אדם במצרים. נתנה ראש ונשובה מצרימה ונעשה לנו עבודה זרה ותרד בראשנו ונחזור למצרים. יכול שאמרו ולא עשו? הרי הוא אומר: וְיִמְאָנוּ לְשֹׁמֵעַ וְלֹא־זָכְרוּ נְפִלְאוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׂוּ אֶת עַרְפָּם וַיִּתְנַדְּרֹשׁ לְשׁוֹב לְעַבְדֹתָם בְּמִרְיָם וְאֵתָּה אֱלֹהֵי סִלְחֹת חַנוּן וְרַחוּם אֲרֻבְּאִים וְרַב־חַסְדִּים וְלֹא עֲזָבְתָם (נחמיה ט יז)". וגם אח"כ בדרך בקשו בני ישראל היוצאים ממצרים למרוד, כדברי פסיקתא דרב כהנא פיסקא ג – זכור: "כל הנחשלים אחריך (דברים כה יח) ... רבנין אמרין: זה שבטו של דן שפולטו הענן, שהיו כולן עובדין עבודה זרה ... א"ר יצחק: כל המלחשים אחריך ... אמרו: אם ריבון על כל מעשיו כדרך שהוא ריבון עלינו – נעבדנו. ואם לאו - נמרוד בו. ור' נחמיה אומר: אמרו: אם מספיק לנו את מזונותינו כמלך שהוא שריו במדינה ואין המדינה חסירה כלום - נעבדינו, ואם לאו - נמרוד בו וכו' ". כבר הארכנו לדון במדרשים אלה בדברינו **וימרו על ים סוף**, אמונה, שירה הסעה וכן אשר קרן בדרך ועוד. ראה גם דברינו **פסל מיכה** במיוחדים. כאן אנחנו שואלים מדוע בוחר המדרש לתאר את קריעת ים סוף בצבעים כה שחורים שאין להם אחיזה במקרא? למה לטפול על דור ניצולי שעבוד מצרים יתר על מה שבמקרא? ואולי השאלה צריכה להישאל על בעל ספר תהלים ולא על המדרש.

א). התנה עמו שיתן לו מתנה, שנאמר: "קום התהלך בארץ... כי לך אתננה" (שם יג יז), וכן הוא אומר: "כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך" (שם טו). אמר לו הקב"ה למשה: אעפ"י שהתנתי עם האבות ליתן להם את הארץ ומתו, איני חוזר בי, אלא: "שלח לך אנשים". הוי: "ודבר אלהינו יקום לעולם".³¹

דברים רבה ב כ, פרשת ואתחנן – מנשה "מאיים" על הקב"ה ונענה

אמר רבי אחא הא בביא רבא לעלמא:³² התושב מפנה לבעל הבית. ולמה עשה צלם של ד' פנים?³³ כנגד ד' חיות שהן סובלות כסאו של הקב"ה³⁴... ומה עשה לו הקב"ה? מסרו ביד שונאיו... ועשו לו מולין של נחושת³⁵ והכניסו אותו לתוכו והיו מדליקין תחתיו והוא היה נשרף מבפנים. אותה שעה קרא מנשה לכל אלוהות שבעולם שהיה מזבח להם ולא ענו אותו אחד מהם... כיון שראה מנשה צרתו צרה שלא ענה אותו אחד מהם, התחיל קורא להקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע הרי קראתי לכל אלוהות שבעולם וידעתי שאין בהן ממש. רבש"ע! אתה הוא אלוה על כל אלהים, ואם אי אתה עונה אותי אני אומר שמא חס וחלילה כל הפנים שוות. אמר לו הקב"ה: הא רשע, בדין הוא שלא אענה אותך שהכעסת אותי. אלא שלא לנעול דלת לפני השבים שלא יהו אומרים הרי מנשה ביקש לעשות תשובה ולא נתקבל, לפיכך הריני עונה אותך.³⁶

מסכת מגילה דף יד עמוד ב – רחב נישאה ליהושע ויצאו ממנה נביאים כהנים

אמר רב נחמן: חולדה מבני בניו של יהושע היתה... איתביה רב עינא סבא לרב נחמן: שמונה נביאים והם כהנים יצאו מרחב הזונה, ואלו הן: נריה, ברוך, ושריה, מחסיה, ירמיה, חלקיה, חנמאל, ושלום. רבי יהודה אומר: אף חולדה הנביאה מבני בניה של רחב הזונה היתה... תסתיים שמעתא; דאיגירא ונסבה יהושע.³⁷

הפסוק במלואו, או שמא הדרשן הביאו במלואו ורק בדפוסים הוא מקוצר, כבר הבין לכאורה לאן זורמת הדרשה, ואע"פ כן, נכונה לו הפתעה.

³¹ על מלכות אומות העולם, כולל מלכות הורדוס הרשע, אומרים חז"ל שאם הבטיחה אפשר לסמוך על דברה משום שהמלכות אינה חוזרת בה: "מלכותא שאני, דלא הדרא ביה, דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרנא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה" (בבא בתרא ג ע"ב, ערכין ו ע"א, בדברינו [בנין הורדוס](#) בפרשת תרומה). אז מה ההווה אמינא (המחשבה) לא לקיים את השבועה לאבות? משום שמתו ועברו מן העולם אין הקב"ה מחויב יותר לקיים את הבטחתו? הרי בברית בין הבתרים נאמר לאברהם מראש: "ודור רביעי ישובו הנה!" ופרשנים ומדרשים רבים רואים בשעבוד מצרים חלק מתהליך קיום ההבטחה לאבות, והדחייה היא רק משום: "כי לא שלם עוון האמורי עד הנה!" האם הירידה הרוחנית הקשה של עם ישראל במצרים והתדרדרותם למ"ט שערי טומאה לא הייתה חלק מהתכנית האלוהית והיא שנתקה את הברית? או שמא התשובה היא פשוטה: הדרשן רוצה להדגיש את ההבדל בין הבטחותיו של בשר ודם שמחפש כל הזדמנות לא לקיימן (רמז למלכויות?) ובין הבטחותיו של הקב"ה שהן נצחיות. אך בדרך למטרה זו נכנס הדרשן לשדה מוקשים "קטן", לפחות בעיני הקורא המודרני והביקורתי. כך או כך, מדרש זה מחזק מאד את שיטת רמב"ן והמדרשים ששליחת המרגלים היה דבר ראוי ונכון. ראה דברינו [שלח לך אנשים](#) בפרשת בשלח.

³² צרה גדולה היא לעולם. ואולי גם קטרוג גדול.

³³ מדובר על מנשה שעשה את הצלם.

³⁴ כבר לא רק דמות השור שבני ישראל "הורידו" ממעשה המרכבה ועשו את העגל, אלא דמות כל ארבע החיות! מנשה היה חוטא ומחטיא ואחד משלושה המלכים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין פרק י משנה ב). חזקיהו אביו הצדיק לא רצה להביאו לעולם (גמרא ברכות י ע"א), וליאשיהו בנו הצדיק ודורו לא הועילה כל צדקתם בשל מעשיו של מנשה (מלכים ב כג כו). ראה בגמרא יבמות מט ע"ב, ירושלמי סנהדרין י ב שמנשה ניסר את ישעיהו הנביא.

³⁵ תנור או כבשן אש.

³⁶ בדברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך מנינו שורה של אישים ובהם: משה, חנה, אליהו, דוד, ירמיהו ועוד שטענו טענות כלפי שמיא עד כדי הטחת דברים או אפילו חוצפה. לקבוצה נכבדה זו מצטרף מנשה המלך החוטא והמחטיא! מנשה "מאיים" על הקב"ה שאם לא יצילו מכבשן האש (כמו אברהם, חנניה מישאל ועזריה) הוא, מנשה, יודיע לכל העולם ש"כל הפנים שוות" והקב"ה אינו אחר מכל האלוהות שבעולם! והקב"ה כביכול משתכנע, אמנם לא ישירות מ"איומו" של מנשה, אלא מהסיבה "שלא לנעול דלת לפני השבים". המקרא מציין שמנשה התפלל ועשה תשובה לאחר שנשבה ע"י מלך אשור והוגלה וזה השיבו למלכותו. ראה דברי הימים ב לג יב-יג: "וַיִּקְרָא לוֹ חֵלֶה אֶת־פְּנֵי ה' אֱלֹהֵי וַיִּכְנַע מֵאֵד מִלְּפָנֵי אֱלֹהֵי אֲבֹתָיו: וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיִּעָתֶר לוֹ וַיִּשְׁמַע תְּחִנָּתוֹ וַיִּשְׁבְּהוּ יְרוּשָׁלַם לְמִלְכוּתוֹ וַיֵּדַע מִנְּשָׂה כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים". פסוקים אלה הם הבסיס לשיטת ר' יהודה שלמנשה יש חלק לעולם הבא. אפשר שהמדרש לא שבע רצון מקבלת תשובה זו והופך אותה להטחת דברים כלפי שמיא על מנת לקטרג על מנשה ולהמעיט בערך תשובתו. לא תשובה כנה כאן אלא "חוצפה כלפי שמיא". ראה סיום המדרש שם שמלאכי השרת סתמו את כל חלונות הרקיע שלא תישמע תפילתו של מנשה, והקב"ה ש"חתר את הרקיע מתחת כיסא הכבוד וקיבל את תפילתו", לא עשה זאת אלא מהסיבה "שלא לנעול דלת לפני השבים". ועדיין, עצם "האיום" של מנשה על הקב"ה הוא דבר מפתיע ומעצים.

³⁷ רחב, שהמדרש לא נמנע מלכנותה "הזונה" ולהזכיר את עברה, נישאה ליהושע! מרחב יצאו שמונה נביאים ובהם נביאים שנבאו את חורבן הארץ. רחב אומרת: "ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ וכי נפלה איתכם עלינו וכי נמגו כל ישיבי הארץ מפניכם: כי שָׁמְעוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וְכוּ'" (יהושע ב ט-י) וירמיהו מצאצאיה מתנבא על החורבן ומוזהיר את העם מלסמוך על מצרים ולרדת לשם. ראה דברינו [רחב](#) בפרשת שלח לך. כאן, אנו מבקשים לצרף לרחב שהתגירה ומבני בניה יצאו נכבדים בישראל, את בניהם של רשעים רבים אחרים שהרעו לישראל וסופם שהתגירו, כמאמר הגמרא במסכת גיטין ז ע"ב: "נעמן גר תושב היה; נבוזראדן גר צדק היה. מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק; מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים; מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן אינון? שמעיה ואבטליון" (ראה גם סנהדרין צו ע"ב), אליהם אפשר לצרף גם אישים מרומי, כגון אונקלוס או עקילס הגר שהיה מנכבדי רומי והתגיר למרות התנגדותו של הקיסר (עבודה זרה יא ע"א, שמות רבה ל יב) ואולי עוד אישים. מה פשר עניין זה? נראה שהיה חשוב לדרשני ישראל להראות שבסופו של דבר הכירו אישים אלה במעלתו של עם ישראל ואם זה לא ניצח אותם בכח החרב והסייף, ניצח אותם בסופו של חשבון בכח הספר והרוח.

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ג סימן ד - גולגלתו של אַרְוֹנָה תחת המזבח

"אחזתיו ולא ארפנו" - זה דוד שתפס את הגורן מיד ארונה היבוסית ואמר זהו בית הבחירה. "עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי" - בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח וימצאו גולגלתו של ארונה נתונה תחת המזבח ולא פסל הקב"ה את הקרבנות של ישראל.³⁸

במדבר רבה כג יג, פרשת מסעי - מה הדבר הנורא שעשה יואב לדוד³⁹

ולמה נהרג? שכן צוהו דוד אביו: "וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה" (מלכים א ב ה). אתה מוצא בשעה שכתב דוד ליואב: "הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה ושבתם מאחרי ונקמה ומת" (שמואל ב יב טו), עשה כך ונהרג. נתקבצו כל ראשי החיילים על יואב להרגו, שהיה (אוריה) ראש הגיבורים, שכך כתיב בו: "אוריה החתי - כל שלשים ושבעה" (שמואל ב כג לט). הראה להם את הכתב.⁴⁰ לפיכך כתיב: "את אשר עשה לי יואב בן צרויה".⁴¹

ויקרא רבה יב ה, פרשת שמיני - שלמה מתהולל ערב חנוכת המקדש ולא מתעורר בבוקר⁴²

א"ר יודן: כל אותן שבע שנים שבנה שלמה בית המקדש, לא שתה בהן יין. כיון שבנאו ונשא את בת פרעה, אותו הלילה שתה יין. והיו שם שתי בליזמיאות:⁴³ אחת שמחה לבנין בית המקדש ואחת שמחה לבת פרעה.⁴⁴ אמר הקב"ה: של מי אקבל, של אלו או של אלו? באותה שעה עלה על דעתו להחריב את ירושלים, זהו שכתוב: "כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת וגו' להסירה מעל פני" (ירמיה לב לא). א"ר הילל בר הילני: כזה שהוא

³⁸ ראה מקור העניין בירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב (וכן בפסחים פרק ט הלכה א): "שעיברו את ניסן ואינו מעובר אלא אדר ואתייא כ"י דמר ר' סימון בר' זבדי גולגלתו של ארנן היבוסית מצאו תחת המזבח". (ובירושלמי סוטה פרק ה הלכה ב מועתק הסיפור לימי בית שני לדיאלוג בין הכהנים וחגי הנביא). נסביר. בימי חזקיהו המלך שבו חזרה תורה לישראל אחרי השבר הגדול של ימי אחז, עליו דורשים חז"ל: "כך אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם" (בראשית רבה מב ג, ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה ב). כחלק מהשבת התורה וההתעוררות בימי חזקיהו חדשו את עבודת המקדש ואת מצוות חג הפסח (ראה דברי הימים ב פרקים כט-ל). וכשרצו לחגוג אותו גילו שהם טמאים, ולא עוד אלא שתחת מקום המזבח בהר הבית יש עצמות אדם - גולגלתו של ארנן היבוסית שמכר את הר הבית לדוד זקן קנו של חזקיהו! כיצד הגיעה לשם גולגלתו של ארנן אין לדעת, אולי בתוך חלקת השדה שמכר ארנן לדוד הייתה גם חלקת קברי המשפחה ובעת קניית השדה, המזבח שהקים דוד ובניית הבית ע"י שלמה אף אחד לא שם לב, וכעת בימי חזקיהו גילה פתאום מישהו (מאתרא קדישא?) שיש בהר הבית קברים! קברים במקום המקדש! כל השומע תצילנה אוזניו! מה עושים? שום דבר, ממשיכים בהכנות לקרבן פסח שעפ"י דין אין בו דיני טומאה שדחוייה היא אם רוב הציבור טמא. ולא מעברים ניסן בניסן כפי שביקש חזקיהו לעשות. סיפור קניית הר הבית ע"י דוד מארנן היבוסית שריר וקיים וכנס לקורות ימי עם ישראל ותולדות הר הבית. מה שהתקדש התקדש ואין מחסטים בקברים (ואגב גם לא בפסולי משפחה, סוף משנה מסכת עדויות). ראה דברינו [קניית הר הבית](#) ביום ירושלים.

³⁹ בנושא המורכב של מות יואב ע"י שלמה, כחלק מצוואתו של דוד, ורץ להחזיק בקרנות המזבח, כבר דנו באריכות בדברינו [לאחוז בקרנות המזבח](#) בפרשת משפטים. כאן נתמקד באחת מהסיבות שחז"ל הבינו במשפט של דוד לשלמה: "אשר עשה לי יואב בן צרויה". מה היה הדבר הנורא שעשה יואב לדוד שבגינו היה חייב מיתה?

⁴⁰ החיילים של אוריה שראו שיואב נתן פקודת נסיגה שהפקירה את מפקדם וגרמה להריגתו, התקוממו על יואב והוא נאלץ להראות להם את הכתב, היינו את פקודתו של דוד להפקיר את אוריה. בכך גילה יואב את סודו של דוד והפר את אמונו. זה אולי כתב האישום הכי חמור של דוד בפרשת אוריה ובת שבע וסוד שיואב החזיק שיכול להכתים את מלכותו של שלמה שנולד מקשר זה!

⁴¹ לא חסרים מדרשים 'שירדים' על דוד (כמשה לעיל). ראה למשל רות רבה ח א בוויכוח בין דוד לעם ישראל למי מיוחס יותר, נכון יותר, מי בא מייחוס פגום יותר. וכן בגמרא יומא כב ע"ב על תשלומי הארבעה בגין גזילת כבשת הרש. אבל כאן נראה שהגענו לשיא. אחרי כל מה שהמקרא אומר מפורשות על דוד, אחרי נאום כבשת הרש, אחרי הניסיון של מי מחז"ל להקל קצת במעשיו של דוד, בא מדרש זה ומעמיס עליו דברים נוראים הרבה מעבר למה שכתוב במקרא. גם נאפת עם אשת איש, גם ניסית להסתיר זאת ולהציג בתחבולות שונות שהריונה של בת שבע בא מאוריה, גם שלחת את אוריה אל מותו וכעת אתה מצווה את שלמה להרוג את יואב שהציל אותך פעם אחרי פעם ועמד לצדך בכל מלחמותיך וברגעך הקשים ביותר: כשנרדפת ע"י שאול, כשנסת מפני אבשלום בנך, כששבע בן בכרי מרד עליך ועוד. הוא אותו שר הצבא, ראש הסנהדרין לפי חז"ל, שניסה למנוע ממך מלמנות את עם ישראל ללא צורך, אך אתה לא שמעת ובאה מגפה על עם ישראל (שמואל ב פרק כד). הוא שהעמדת אותו במצב בלתי אפשרי כשהצבא עמד למרוד בו הרחק שם במלחמה עם בני עמון ואתה מתענג בארמוןך בירושלים!! ובידי מי אתה, דוד, מפקיד את צו ההריגה של יואב אחיניך? בידי הבן שנוולד מבת שבע שאיתה נאפת ואת בעלה הרגת! הוא האיש המתאים לקחת נקמת גילוי "סוד אוריה"? (כן, כי אחרת לא תיכון מלכותו, אבל אוי לה למלכות שעל יסודות אלה תכונן). דוד וזרעו אמנם נענשו קשות, כפי שמסיים שם המדרש: "א"ר יהודה: כל הקללות שקלל דוד את יואב נתקיימו בזרעו של דוד. זב - מרחבעם בן שלמה ... מצורע - מעוזיהו ... מחזיק בפלך - מאסא ... ונופל בחרב - מיאשיה ... חסר לחם - מיהויכין וכו' ", אבל מה הוא רוצה לומר? אין ספק שמדרש זה הוא מהחמורים ביותר שנאמרו על דוד, אולי מכתבי האשם הקשים ביותר כנגד מאן דהוא. ואנחנו רק שואלים: מה גרם להעצמה זו? זה מדרש מאוחר שבוודאי הכיר את מסורות חז"ל על דוד מלך המשיח ומן הסתם גם את הדעה "כל האומר דוד חטא איננו אלא טועה" (שבת נו ע"א). למה הוא עושה זאת? מה עומד כאן? האם ייתכן שהמדרש משמר כאן מסורת טרום מקראית או לפחות מסורת בע"פ קדומה שהתלוותה לסיפור של דוד ואוריה? או ההפך, האם המדרש מייצג דרשן מאוחר שאחרי שקרא ולמד את כל המדרשים, גם את ההצטדקויות של דוד כגון: "לך לבדך חטאתי" (איפה החטא הנורא שבין אדם לחבירו?), התפרץ ובא בחשבון נוקב עם דוד?

⁴² מקבילה או פיתוח מדרש זה נמצא במדרש במדבר רבה י ד פרשת נשא. אנו נעשה את מדרש ויקרא רבה עיקר ונשלים פה ושם מדרש במדבר רבה. שניהם 'מעצימים' דיים כל אחד בפני עצמו.

⁴³ משתאות עם ריקודים.

⁴⁴ ראה התיאור במדבר רבה: "באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש, נשא בתיה בת פרעה. והייתה שם צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה. ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש".

"וארבעה אנשים היו מצורעים" (מלכים ב ז ג)⁵² - אמר רבי יוחנן: זה גיחזי ושלוש בניו. "וילך אלישע דמשק" (שם ח) - למה הלך? אמר ר' יוחנן: שהלך להחזירו לגיחזי בתשובה, ולא חזר. אמר לו: חזור בך, אמר לו, כך מקובלני ממך: כל מי שחטא והחטיא את הרבים - אין מספיקין בידו לעשות תשובה. מאי עבד? איכא דאמרי: אבן שואבת תלה לו לחטאת ירבעם והעמידו בין שמים לארץ. ואיכא דאמרי: שם חקק לה אפומה, והיתה אומרת אנכי ולא יהיה לך.⁵³

מחלקי המים

מים אחרונים: הארכנו מאד ומן הסתם לא סקרנו את כל המדרשים המעצימים.⁵⁴ וגם תשובה כוללת לא מצאנו. נראה שהפתרון הוא 'מקומי' ויש לפענח כל מדרש לעצמו. מדרש, מדרש ופתרונו. לפיכך, אפשר גם שריכוז מדרשים מפתיעים ומעצימים אלה לגיליון אחד כפי שעשינו עשוי לתת פרספקטיבה מוטעית ומוטית על עולם המדרש של חז"ל. אולי כל זה איננו אלא היוצא מן הכלל שלא בא ללמד על הכלל ובקושי בא ללמד על עצמו. כך או כך, יש בספרות המדרש אוסף של מדרשים שהם ללא ספק מיוחדים ו'מקצינים' ויש לנסות לפענחם. אוסף זה עומד לרשות כל שואב מים שירוה בהם צימאוננו, ירקח עסיסו, ישקה גינתו ויגבל עיסתו הטובה. ואם תצא לו גלוסקא נאה, אנא יחיש לשלחה אלינו.

⁵² הם המצורעים שישבו פתח שער שומרון שאת סיפורם אנו קוראים בהפטרות פרשת מצורע, הם עפ"י מסורת המדרש: גיחזי ושלוש בניו. ראה דברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע.

⁵³ כבר הרחבנו לדון בדרשה זו בדברינו [צרעת נעמן וגיחזי](#) בפרשת מצורע, וכאן נביא רק את הנחוץ לעניינינו. בכח הכישוף (בכוחות שקיבל מאלישע?) מצליח גיחזי לחקות את שני הדברות הראשונים ש"מפי הגבורה שמענום"! אותם ששמעו ישירות מפי הקב"ה והיו צריכים להביא לאמונה, עליה אומר הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א: " ... שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף ... ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני שעיינינו ראו ולא זר ואוזנינו שמעו ולא אחר". האם מעשה העגל שבר את "מפי הגבורה שמענום"? איזה מין כח ניתן כאן לגיחזי? ראה מסכת סנהדרין סז ע"ב: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שָׁמֶן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה". ראה דברינו [בין עבודה זרה לטבע \[שיטת ר' יוסי הגלילי\]](#) בפרשת ראה. נראה שדווקא למדרש מעצים זה יש פתרון והוא בדמותו של ישו "שכישף והסית והדיח והחטיא את ישראל" (סוטה מז ע"א) שבו מנסה הגמרא להתמודד דרך דמותו המקראית של גיחזי. לומר לך, אל תתרגש ואל תתפעל מהמופתים שעשה ישו (שכנראה השפיעו על חלק מהציבור) - כבר היו דברים בעולם והסתיימו בצרעת. מה שעדיין לא פותר את הבעיה של כח הכישוף אם קיים דבר כזה אם לאו, מחלוקת שהגיעה עד הרמב"ם ורמב"ן. ראה דברינו [תמים תהיה עם ה' אלוהיך](#) בפרשת משפטים וכן [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן.

⁵⁴ חסרים למשל המדרשים על היחס הקשה והמפלה לשאול בהשוואה עם דוד - ראה דברינו [בין שאול לדוד](#) בפרשת במדבר, מדרשים על הבל השבת - ראה דברינו [הבל השבת](#) בפרשת בראשית, מדרשים אינטימיים על ענייני צניעות שבינו לבניה שחז"ל לא נמנעו מלעסוק בהם (בכתיבה), מדרשים על יצר הרע (בכתיבה), ועוד.